

Rahvaan rankka arki antiikin Roomassa

■ PAULIINA RAENTO

Jerry Toner: *Popular Culture in Ancient Rome*. Polity 2009.

Antiikin Rooma oli hierarkkinen ja epätasa-arvoinen yhteiskunta. Ökyrikas eliitti nautti koulutuksesta ja laadukkaasta kirjallisesta kulttuurista. Köyhä rahvas kommunikoi ensisijaisesti suullisesti ja tekemällä. Laajan imperiumin vauras, kaupungistunut ydin oli yhä riippuvaisempi poliittisesti levottomista reuna-alueista. Varallisuus, yhteiskunnallinen asema, asuinpaikka ja sukupuoli määrittelivät yksilön vapaudet, jotka puuttuivat orjilta. Aseman näkyvä osoittaminen – ja ei-toivottujen merkkien kätkeminen – oli tärkeää. Vastakohtien ja monimuotoisuuden tasapainottamista varjostivat yleinen turvattomuus ja väkivallan uhka.

Miten tavalliset ihmiset toimivat ja selvisivät tässä asetelmassa? Tämä kiinnostaa Jerry Toneria, joka kysymyksellään ravistelee Rooman historiankirjoituksen valtavirtaa. Hän kutsuu arjessa selviytymisen kulttuuria populaarikulttuuriksi, jolle leimallista on epävirallisuus ja alistaisuus vallankäyttäjille. Korostaakseen monimuotoisuutta ja vastakohtia hän torjuu ”kansankulttuurin” käsitteen, joka on kollektiivisempi sekä häivyttää poliittisia ja ideologisia eroja eliitin ja muun väestön välillä. Lisäksi Toner huomauttaa, että roomalaisille yhteiskuntasuhteille tärkeät viihde ja koristautuminen sopivat nykyiseen populaarikulttuurin määritelmään.

Tacitus kirjoitti, että vain räjätön rikkailla ja rutiköyhil-

lä oli varaa ottaa holtittomia riskejä. Muiden oli punnittava, miten parhaiten edistää toimeentuloaan ja terveyttään. Roomalaisten valintoja ohjasivat sota, maatalouden satonäkymät ja vahva usko onnen, kohtalon ja jumalten ohjaukseen. Perhe ja sosiaaliset verkostot määrittelivät yksilön identiteetin ja suojasivat äkillisissä muutoksissa. Avioituminen ja lasten saaminen oli toivottavaa, naiselle myös välttämätöntä, mihin viittaa leskinäisten surkea köyhyys. Lapset antoivat vanhemmilleen tuloa, vakuutuksen ja eläketurvan. Mikäli jälkikasvu oli olosuhteisiin nähden liikaa, vauvat jätettiin kaupungin laitamille orjakauppiaiden ja petojen kierrätettäväksi. Osa lapsista saatettiin vammauttaa, jotta he kerjäläisinä vetoaisivat almunantajiin. Perheeseen liittyvät ratkaisut olivat tilannekohtaisia ja pragmaattisia, eikä pitkän aikavälin suunnitteluun ollut varaa. Käsitys ajasta oli yleisesti nykyistä lyhytjännitteisempi, koska elinajanodote saattoi olla vain 25 vuotta ja lapsikuolleisuus oli korkea.

Tulonhankintaa luonnehtivat kova työ ja kilpailu. Osaaminen, tulot ja näiden arvostus määrittelivät yksilön asemaa ja identiteettiä. Ne periytyivät, koska ammatit siirtyivät isältä pojalle. Palkkataulukoista selviää ammattien suhteellinen arvostus. Taitavalle koristemaalarelle maksettiin kolminkertaisesti verrattuna puuseppään, joka ansaitsi kaksi kertaa enemmän kuin viemärinputsaaja. Palkkojen suhteuttaminen elintarvikkeiden hintoihin paljastaa välttämättömän elannon niukkuuden. Työläisperheessä kaikkien oli ahkeroitava ja tulonlähteet piti hajauttaa. Lapset menivät töihin jo viisivuo-

tiaina. Toner tulkitsee ansiokkaasti hautakivien kirjoituksia, joissa muistellaan muun muassa yhdeksänvuotiaana kuollutta ”hyvää kullankaivajaa Viccentinaa”. Hautakivissä muisteltu ihannevaimo oli lojaali, työteliäs ja hedelmällinen. Hän puursi kotona ja palvelusektorilla, seurasi juoruja ja vaali sosiaalisia verkostoja.

Naapurien riitoja, hyötymstarakoituksissa luotuja ihmissuhteita ja kateutta kuvaavien sanontojen, vitseiden ja oraakkelienvuorojen runsauden perusteella Rooman rahvas ei ollut erityisen yhteisöllistä, vaan vastavuoroisuus oli strategista. Käyttäytymistä säänneltiin juoruamalla ja syyttämällä seinäkirjoituksissa: ”Ampliatius Pedania on varas!” Ne paljastavat myös, että rehellisyyttä, vaatimattomuutta ja luotettavuutta arvostettiin. Kaksi-naamaisiksi haukuttiin erityisesti luotottajia ja veronkantajia, joita pidettiin vallasväen kätyreinä. Eliittiä imarreltiin tarpeen mukaan asetelmassa, jossa riippuvuussuhteet olivat ehdottomia. Orjan elämästä määräsi omistaja ja vaimon elämästä aviomies, jota puolestaan pompottivat työnantajat, velkojat, kilpailijat, viranomaiset ja keisari. Myös kritiikin kuuleminen ja myönnetykset olivat valtaapitävien etu, koska ne tukivat roomalaisen moraalitalouden tasapainoa.

Selviytymisessä tärkeää oli ihmisten henkinen kunto, joka Rooman tutkimuksessa on sivuutettu. Kirjoittaessaan mielenterveydestä Toner hairahtuu psykiatristen tautiluokitusten esittelyyn, mutta saa kuvattua stressintäyteisen arjen. Taloudellisten ja sosiaalisten paineiden, sairauksien, tapaturmien ja velkojen lisäksi ihmisiä ahdistivat orjuuden ja armeijan kaltaiset

instituutiot, luonnonkatastrofit sekä elinympäristön ahtaus, meteli ja lika. Fyysinen ja seksuaalinen väkivalta oli tavallista. Mielenterveydeltään järkkyneitä kohdeltiin huonosti, koska heitä pelättiin ja heistä aiheutui kustannuksia. Mielen järkkyminen pelotti yleisesti, koska se saattoi romahduttaa yksilön aseman. Toner arvioi vakuuttavasti, että kristinuskon vetovoima – ja siihen kohdistettu epäluulo Roomassa – perustui lohdun tarjoamiseen vallitsevasta järjestyksestä poiketen. Asemastaan ja hierarkioista huolehtivan roomalaisen näkökulmasta vähäosaisten puolesta uhrautuva Jeesus oli seinähullu.

Stressiä lievitetiin hauskanpidolla. Viinin, laulun ja seksin kylästävät tavernat olivat rentouttava vaihtoehto, johon viranomaisten rajoitukset purivat huonosti. Suositua viihdettä oli rahapelaaminen, joka Tonerin mukaan harjoitti arjen ongelmanratkaisuun. Rahasta pelaamalla koeltiin ihmissuhteita ja taloudenpitoa, kaupankäyntiä, taktiikoita ja strategioita. Epäluuloisessa yhteiskunnassa tarvittavia taitoja olivat budjetointi, paineensieto, laskelmointi, huijaaminen, harhauttaminen, riskien arvioiminen ja hallinta sekä toiminta vaaratilanteissa. Kurinalaisille ja menestyville pelaaminen tuotti toveruutta, mainetta ja arvostusta, joista saattoi hyötyä pelipöydän ulkopuolella. Toner pitää roomalaisten pelaamista myös pienen ihmisen vastarinnan muotona. Esimerkiksi hevosvedonlyönnissä tarvittavat tiedot ja taidot kyseenalaistivat kohtalon ja onnen määräysvallan.

Vallitsevat hierarkiat käännettiin päällelleen *Saturnalian* kaltaisissa festivaaleissa, joita Toner tulkitsee karnevalisoinnin näkökul-

masta. Huumori ja naurettavaksi tekeminen tasa-arvoistivat yhteiskuntaa sovittuna ajankohtana, jolloin tittelit ja varallisuus unohdettiin, orjat säästyivät rangaistuksilta ja alatyylisyyttä ihailtiin. Eliitti ahdistui, mutta osallistui normaaliuden rajojen tarkistamiseen – ja parhaimmillaan tajusi vastata kritiikkiin muuttamalla toimintatapojaan. Ymmärryksen puute ajoi johtajuuden kriisiin ja pahimmillaan romahdutti poliittisen järjestelmän. Juhlinta toimi varaventiilinä, jonka tarpeellisuus osoittaa, että valtaa ei antiikin Roomassa käytetty vain ylhäältä alaspäin. Juhliminen oli poliittista, koska pilkka kohdennettiin viralliseen estetiikkaan. Toisaalta festivaalit vahvistivat vallitsevaa järjestystä, koska ne edellyttivät, että maailma pysyi raiteillaan muun osan vuodesta. Saturnalia kuitenkin muistutti symbolisesti, että muutos oli mahdollinen.

Myönnytyksistä huolimatta eliitti teki kaikkensa erottuakseen rahvaasta korostamalla ”hyvää makua” ja hienostuneita aistimuksia. Koristeellisen arkkitehtuurin ja tilan sommittelun lisäksi värejä, hajuja ja makuja arvotettiin niin, että mahdollisuus valintoihin kertoi etuoikeuksista ja varallisuudesta. Karkeisiin säkkeihin verhoutunut kansa söi valkosipulia, jota pehmeisiin parfyymoituihin kankaisiin pukeutuneet vierastivat. Kaupunkitilassa asetelma konkretisoitui ahkerassa viemäri- ja rakentamisessa sekä jätteiden ja teurastuksen kaltaisten hajuhaittojen eristämässä omille alueilleen. Filosofit Senecalle hiljaisuus edusti tilaisuutta sosiaaliseen kontrolliin. Suurkaupunki melusi taukoamatta, ja vain rikkaat saattoivat eristää itsensä sen

äänistä. Koskemattomuus merkitsi yliveroisuutta ja yhdistyi valtaankajota muihin ihmisiin. Äärimmillään tämä tarkoitti oikeutta ruoskia, polttomerkitä ja tatuoida alempiarvoisia, joiden vaihtoehtoina oli joutua näiden toimenpiteiden kohteeksi tai säästyä niiltä.

Kansa alkoi kylpeä ja haista paremmalta, kun Rooma kasvoi ja tavat sekoittuivat. Eliitti oli jo ehtinyt huolestua asemansa vakaudesta. Toner esittää uskottavasti, että gladiaattorien taistelut, kilpa-ajot ja muut areenahuvit olivat keino ujuttaa karnevaalien ajatusta hallintoon. Areenan suljetussa piirissä saatettiin rikkoa normeja, mutta tämä oli rajattu tiettyyn paikkaan. Verisen näytöksen ympärille luotiin uutta mytologiaa, jossa gladiaattorin tai kilvanajajan laskelmoitu, väkivaltainen riski saattoi johtaa hillittömään vaurastumiseen ja sosiaaliseen nousuun. Dramaattiset rangaistukset tekivät laista speaktaakkelin.

Kyse oli syvällisestä, mutta vaihkaaisesta johtajuuden muutoksesta. Kontakti rahvaan ja hallitsijan välillä oli aikaisempaa läheisempi, mutta myös läpikotaisin ritualisoitu. Kiihtyneet massat pitivät keisarin varpaillaan ja viestivät hänen suosionsa kehityksestä. ”Leipä ja sirkushuvit” ostivat poliittista oikeutusta. Mikäli kansalaisilla oli huomautettavaa, he saattoivat kertoa sen keisarille kollektiivisesti yksilöä vaarantamatta. Kansalaiset myös ryhmittäytyivät valjakko- tai gladiaattoritallien kannattajajoukoiksi ja vedonlyöjäyhteisöiksi, jotka sallivat oman aseman itsenäisen kehittämisen fani- ja asiantuntijaverkostoissa. Vakiintuneet asetelmat kuitenkin vahvistuivat, kun istumapaikat jaettiin tiukan hierark-

kisesti. Siinä missä karnevaaleissa oli juhlistettu erilaisuutta nokkimisjärjestystä rikkomalla, näytökset areenalla juhlistivat yhtenäisyyttä hierarkioita lujittamalla.

Jatkuva pienimuotoinen vastarinta korvasi avoimen kapinoinnin neuvottelussa sallitun ja kielletyn rajoista. Kilvanajajien faniverkostot, koteihin perustetut kirkot ja kerjäläisten oma ammattisanasto olivat keinoja sulkea eliitti ulos merkityksellisestä arjesta. Karatesaan valtaapitävien hallinnasta ne muodostivat uhkan, jota oli säänneltävä tai häiritävä. Orjat pitivät puoliaan hidastelemalla, petkuttamalla ja tekeytymällä sairaksi tai pelkureiksi. Isännän huoli maineestaan loi tilaisuuden käyttää valtaa juoruamalla hänen tekemisistään. Eliitti puolestaan koulutti ja manipuloi alamaisiaan muun muassa arkkitehtuurilla. Julkisten tilojen siisteys ja esteettisyys viestivät korkeasta moraalista, joka rohkaisi järjestykseen. Areenahuveissa hyödynnettiin eksoottisten eläinten, ilotulitteiden ja metelin kontrollin kaltaisia tehosteita, jotka etäännyttivät todellisuudesta sekä edistivät imperiumin ikonografian sisäistämistä. Ristiriidat ilmenivät muun muassa patsaiden häpäisynä julkisessa kaupunkitilassa.

Ruokakapinoita puhkesi ajoittain varoituksena laajemmista ongelmista. Viljan jakelulla rauhoituaan tämä painostusmenetelmä vahvisti asioiden yleistä tilaa. Sen sijaan periferioissa Rooman kulttuurinen ja symbolinen mahatti sekä taloudenpito kyseenalaistettiin avoimesti. Levitessään kapinoivasta Juudean provinssista muualle valtakuntaan kristinusko arvosteli vallitsevaa yhteiskuntajärjestystä. Tarjotessaan vaihto-

ehtoja johtamisen tavalle sekä eliitin ja rahvaan suhteen säännöille kristinusko ravisteli valtion ja alamaisten välistä ”asiakassuhdetta”. Imartelun ja teeskentelyn rituaalit ajautuivat yhä huterammalle perustalle. Toner väittääkin, että kristinuskon suosion kasvu tarjosi valtiolle tien ulos hallinnon kriisistä, kun 300-luvulla sen aseman virallistamisella ratkaistiin hallinnon oikeutuksen ongelmia.

Kirjan perusteella populaarikulttuurin tutkimus on mahdollinen ja arvokas lisä Rooman historian tutkimukseen. Toner lukee klassisia kirjoituksia uusista näkökulmista ja yhdistelee aineistojaan kekseliäästi tavalla, josta voi oppia. Hän on tiukan analyttinen, ja viihdyttävien esimerkkien perusteella ilmeisen huumorintajuinen. Hienoisia tyyllisiä notkahduksia lukuun ottamatta teksti on sujuvaa ja johdonmukaista. Vähätelystä vapaata huomiota roomalaiselle ”roskavihteelle”, duunarin arjelle ja yhteiskuntasuhteiden tasapainottamisen mekanismeille olikin jo kaivattu.

Kirjoittaja on kulttuurimaantieteilijä, joka työskentelee Pelitoiminnan tutkimussäätiön tutkimusjohtajana.